

...nem karácsonyfa

Néhány szó a hagyományos és a modern haikukról
a „RÓZSA” téma kapcsán

Harmatos rózsza
két héten át virít csak –
hosszú hervadás

Gyönyörű virág
illatával elbódít –
de tüskéje szúr!

Ó, hová repülsz,
ki kap el az esküvőn
kis rózsacsokor?

Szíve jéghideg,
csak saját gyomrát tömi –
peckes Rózsadomb

Kisfiú fürdik,
most feltör a szökőkút –
ez még rózsavíz!

Mélyből felcsillansz
szeretet drágaköve –
csodás rózsakvarc

Ha jó betegség
morzsolgatják kis kezek
„óvj, rózsafűzér!”

Szíved perzseli
szerelmed elrabolja –
forRÓ ZSArátnok

tése a *Magyar értelmező kéziszótár* szerint: „Tüskés szárú, páratlanul szárnyalt levelű, teljes, illatos virágú kerti cserje”. De második jelentése: virágnév. Ezenkívül „e virág formáját utánzó ábra, dísz, ékszer, kokárda”. Nem sorolom az összes jelentést, de a rózsza népies változata jelenti például a szerelmes megnevezését is. A szó jelentése szempontjából tehát sokféle rózsáról lehetett írni a pályázatban.

A téma titokzatosságát más is okozza. A japán eredetű haikunak történeti szempontból két fajtáját különböztetjük meg:

– dentó haiku, azaz hagyományos haiku, amelynek a szabályai szigorúbbak, mint a haiku másik fajtájára vonatkozó szabályok;

– gendai haiku, azaz modern haiku, amely sokkal szabadabb, és egyre több újítás is jellemzi.

A hagyományos haiku egyik fontos előfeltétele az ún. évszakszó, japánul kigo. Minden hagyományos haikuban kell szerepelnie évszakszónak, amely arra utal, hogy milyen évszakban íródott, mely évszakban játszódik az adott haiku. Az évszakszók többek között lehetnek:

– az évszak egyes részei, pl. tavasz kezdete, kora nyár, ősztető, télvég;

– természeti jelenségek, pl. tavaszi eső (tavaszi), hőség (nyári), őszi szél (őszi), hóesés (téli);

– égi tünemények, pl. Orion (tavaszi), Tejút (nyári), telihold (őszi), Szíriusz (téli);

A Napút 2017-es pályázatának témája, a „RÓZSA” több szempontból is titokzatosnak, talányosnak mondható. Hogy miért? Elsősorban azért, mert a rózsza többjelentésű szó a magyarban, tehát többféle értelemben is lehetett róla haikut írni. Első jelen-

– növénynevek, pl. szilvavirág (tavaszi), mandarinvirág (nyári), piros törpejuhar-levél (őszi), teavirág (téli);
 – állatnevek, pl. fülemüle (tavaszi), kakukk (nyári), lazac (őszi), bagoly (téli).

Japánban komoly gyűjteményeket adnak ki folyamatosan, amelyek felsorolják a különböző évszakszókat.

Valójában tehát a „rózsa” szó használatával lehetett hagyományos és modern haikut is írni. Ha hagyományos haikut írunk, abban a rózsa lehet évszakszó, méghozzá nyári évszakszó. Tehát aki hagyományos haikut készített a pályázatra, annak nyári témájú haikut kellett írnia.

De a modern haikuban is szerepelhet „rózsa”, ebben az esetben nem tekintjük ezt a szót évszakszónak, és ebben a haikuban modern eszközöket kell alkalmaznunk.

Érdemes általában megfigyelni, hogy melyek azok a költői kifejezőeszközök, stílusjegyek, amelyek mind a japán hagyományos és modern, mind a magyar versekben előfordulnak, melyek azok, amelyeket a japánban nem szokás használni, és végül melyek azok, amelyek a japán haikuban előfordulnak, a magyarban viszont nem.

1. Mind a magyar, mind a japán versekben előforduló költői kifejezőeszközök és stílusjegyek a teljesség igénye nélkül:

- allegória
- alliteráció
- allúzió
- állandó jelző
- elhallgatás
- enigma (rejtvény)
- ellentét
- fokozás
- gondolatpárhuzam

- hangszimbolika
- hangutánzó szó
- hangfestő szó
- hasonlat
- humoros stílus és annak különféle árnyalatai
- megszemélyesítés
- metafora
- metonímia
- nagyítás
- sejtetés
- szimbólum
- szinonimák használata
- szóismétlés
- szójáték
- tömörítés.

A felsorolt számos költői kifejezőeszköz közül néhányat különösen gyakran használnak a japán versekben, s néhányat kicsit másképp, mint a magyar versekben:

– alliteráció: a japán versekben csak ezt a fajta rímet használják, de nem a szó eleji hangok csendülnek össze, mint a magyarban, pl. „Szekszárdon születtem, színésznőt szerettem”, hanem bizonyos szótagok, amelyek egy mássalhangzóból és egy magánhangzóból állnak, amelyeket morának nevezünk, pl. Sizukasza ja, iva ni simiiru szemi no koe. Ez azért van, mert az ilyen felépítésű szótagok a japán nyelv megkülönböztető jegei. Ezeket a szótagokat írják le a szótagjelekkel. Előfordul, hogy egy versben különös elrendezésben szerepelnek az ismétlődő szótagok, helyesebben morák. Néha egy rövid, 17 morás haikuban 3-4 mora is ismétlődhet, ez teszi széppé, hangzóssá a haikut;

– állandó jelző, japánul makurakotoba, ami annyit jelent, hogy ‘párnaszó’. A jelző úgy hajlik rá a jelzett szóra, mint fej a párnára;

– bevezetés, japánul dzso – a japán vers legnagyobb részét kiteheti;

– elhallgatás – a haiku fontos jellegzetessége, hiszen már Basó is azt mondta a 17. században: a költőnek a feszültség tetőfokán el kell hallgatnia, hogy a folytatást az olvasóra bízassa, aki aztán saját elképzelése szerint alakítja ki a maga számára, bensejében a költeményt. Basó úgy magyarázta ezt, hogy a jelenség olyan, mint a harangzúgás, amelynek egyhangú kongása után fülünkben még hosszan zúg ez a hang. Ennek során az olvasó maga is az alkotás részesévé válik;

– ellentét – ezt is Basó fejlesztette ki a haikuban. A haiku első két sora éles ellentétben áll a harmadikkal. Az utolsó sor olyan fordulat, amire az olvasó nem számít, így a meglepetés erejével hat rá. Ezért fontos, hogy ha haikut fordítunk idegen nyelvből, a sorok sorrendjén igyekezzünk nem változtatni. Ha változtatunk, akkor elvész a versvégi meglepő fordulat;

– hangszimbolika;

– humoros stílus és annak különféle árnyalatai;

– sejtetés;

– szimbólum: nagyon gyakori a japán versben, hiszen sok tekintetben a japán gondolkodás jelképszerű, ami az írásrendszerből is adódik;

– szójáték – a japán nyelvben sok az azonos hangalakkal, de teljesen más jelentéssel bíró szó, vagyis a homonímia. Így aztán rengeteg lehetőség nyílik a szójátékokra. A magyar nyelvben is sok a homoním szó, és mégis, a magyar haikuköltők alig alkalmaznak szójátékot, pedig az érdekesebbé, izgalmasabbá teszi a költeményt;

– tömörítés.

2. Most felsoroljuk azokat a költői kifejezőeszközöket, amelyeket a japán versekben nem szoktak használni:

– a japán versnek nincs címe. A dolgokat egészében szemlélik, nem

részletekben. Európában hajlamosak vagyunk mindent analizálni, felcímkézni, s ilyenkor a sok rész között elvész az egész. És még egy: ha címet adunk a haikunak, akkor burkoltan egy negyedik sort adtunk hozzá a vershez, azaz a tizenhét szótagot meghosszabbítottuk;

– a japán versben a sorok végén nincs rím – a japán fül számára a sorvégi rím kellemetlenül hangzik;

– a japán versben nem kedvelik az áthajlást, az enjembement-t. Külön költői kifejezőeszközt alkalmaznak, amely a sortörésre hívja fel a figyelmet:

a/ a hagyományos japán haikuban ez a kiredzsi vagy hasítószó, amely a verssor végén helyezkedik el,

b/ a modern haikuban ez a megszakítás a kire vagy hasítójel segítségével valósul meg, ami nem más, mint egy gondolatjel, megállásra, elmélkedésre szólít fel;

– a japán versben nagyon kevés, vagy egyáltalán nincs ige vagy igei szerkezet. Helyette inkább névszói szerkezeteket találunk. Ez talán azért van, mert a haiku mindig egy pillanatnyi állapotot tükröz, az „itt és most” helyzetét ragadja meg, impresszionisztikus képet fest le.

3. Végül nézzünk olyan költői kifejezőeszközöket, amelyek nem jellemzik a magyar verseket, de a japánokban gyakran előfordulnak:

– engo, vagyis célzás, utalás, amely egy másik szót hív elő az olvasó tudatából. Valami újabb gondolatot, asszociációt sugall;

– utamakura, vagyis nevezetes helyek. A költő olyan nevezetes földrajzi helyekről szól a versében, amelyeket mindenki ismer. Az ezzel kapcsolatos történelmi, földrajzi ismeretek köztudottak a japán emberek körében.

A földrajzi névből az olvasó az ott történt eseményekre asszociál, ez teszi a verset magasztossá, ünnepélyessé.

Az eddigiek alapján – főként a hagyományos haiku vonatkozásában – az derül ki, hogy haikut írni egyáltalán nem könnyű feladat. Nagyon sok dologra kell ügyelni, ha igazán jó haikut szeretnénk írni. Ez persze nem jelentheti azt, hogy minden költői eszközt bele kell gyömöszölni a haikuba. A haiku nem karácsonyfa, amit mindennel a világon fel lehet díszíteni. A haikunál az eredetiség, a költői erő és frissesség talán a legfontosabb.

Valamivel könnyebb és szabadabb, de teljesen más a helyzet a modern haiku esetében. Ha tehát nem hagyományos nyári haikut írunk a rózsáról, akkor abba minden modern kifejezőeszköz elhelyezhető, ha természetesen hangzik, ha eredeti. Körülbelül a 21. század kezdetétől foglalkoznak

a haikuköltők és haikuval foglalkozó irodalmárok azzal, milyen szavak, milyen költői eljárások fogadhatók el a modern haikuban. 2000-ben Londonban még arról vitatkoztak, hogy a „helikopter” szót lehet-e használni, hiszen Basó azt nem ismerhette. Azóta voltak olyan felvetések is, hogy a háromsoros haiku soronkénti szótagszámát 8 – 8 – 8-ra növeljük. A haiku kedvelt műfaj lett az egész világon. Egy népszerű és élő műfajjal kapcsolatban sok mindent megpróbálnak. Így tehát, ha a haiku modern, akkor a legváltozatosabb költői eszközök alkalmazhatók benne, talán kivételt képeznek a 2. pontban felsoroltak, bár ezt sem tekinthetjük törvényszerűnek, mert egyik legnagyobb haikuköltőnk, Fodor Ákos is gyakran adott címet haikuinak, és attól azok csodálatosan szépek, lebilincselően értékesek maradtak.

Vihar Judit

FALUSI ZENÉSZEK